

УДК 930.2:82-94:378.4(477.54)“185/19”

О. І. Красько

МЕЖІ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ЖИТТЯ В МЕМУАРАХ ТА УСНИХ СПОГАДАХ ВИХОВАНЦІВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

У статті розглядається комплекс мемуарів та усних спогадів про Харківський університет другої половини ХІХ – другої половини ХХ ст., а саме повідомлення вихованців про приватну сферу життя, в тому числі було визначено межі приватного/публічного життя протягом зазначеного періоду, встановлено стратегії студентства в процесі взаємодії з суспільством та державою.

Ключові слова: приватне життя, спогади, Харківський університет.

Студентство, як одна з найбільш мобільних соціальних груп, невідкладно та гостро реагує на будь-які зміни в суспільстві та державі, тим самим корегуючи межі приватної та публічної сфер в житті. Вивчення стратегій поведінки та спонукальних механізмів вихованців Харківського університету другої половини ХІХ – другої половини ХХ ст. сприятиме розумінню таких історичних процесів, як взаємодія суспільства та держави, їхній взаємовплив один на одного. Поглянути на внутрішній світ студента, дослідити його найбільш приховану, інтимну сторону життя, зрозуміти специфіку його корпоративних уявлень, визначити поведінкові норми, їхні межі, дозволяють студентські мемуари. Так, російський історик А. Г. Тартаковський підкреслює, що в мемуаристиці знаходять віддзеркалення переломні етапи розумового розвитку особистості, розуміння нею “себе в світі” і “світу в собі”, а класичні зразки мемуарного жанру позначають віхи в духовному освоєнні людиною дійсності [1; с. 33].

Місце і роль студентства у структурі суспільства і держави, вплив останніх на його становлення і розвиток, визначають межі приватного/публічного життя студентів. Таким чином, мета нашої роботи полягає у спробі встановити межі приватної та публічної сфери в житті студентів Харківського університету другої половини ХІХ – другої половини ХХ ст.

Дослідження базується на мемуарах вихованців Харківського університету другої половини ХІХ – другої половини ХХ ст. та усних спогадах студентів другої половини ХХ ст. Більшість мемуарних джерел була опублікована, у тому числі у двох томах збірника спогадів про Харківський університет [2], а також в університетській періодиці [3]. Спогади письменника Б. Д. Антоненко-Давидовича [4], мовознавця І. К. Білодіда [5], подружжя вчених О. М. Матвієнко [6] та Ю. М. Прокудіна [7] дійшли до наших днів в рукописному вигляді. Усні спогади студентів другої половини ХХ ст. були зібрані в рамках усної історичної проекту “Образи університетської науки: Харківський університет в 1940 – 1980-х рр.” [8], ініційованого Музеєм історії ХНУ імені В. Н. Каразіна.

З метою встановлення меж приватного/публічного життя в мемуарах студентів в якості інструментарію ми використовували так звані маркери – зафіксовані ознаки, у нашому випадку найбільш поширені сюжети, які відносяться до поняття “приватне життя”: морально-етичні установки, політичні погляди, сімейні цінності.

Вибрані маркери визначають нашу інтерпретацію поняття “приватне життя”, оскільки в історичній літературі існують різні тлумачення цього терміну. Так, російський історик Л. П. Рєпіна виділила три варіанти концепцій “приватного життя”, які були висунуті і апробовані в різних історіографічних контекстах: 1) в історії сім’ї й домогосподарства та включає широке поле соціальної історії; 2) в історії жінок і в гендерній історії; 3) в новій культурній та інтелектуальній історії” [9; с. 22]. Нас цікавить варіант, що розробляється в полі новітньої культурної та інтелектуальної історії, який висунув на перший план питання про взаємодію приватної та публічної сфер у процесі їхнього самовизначення. Л. П. Рєпіна підкреслює: “Приватне і публічне розглядаються або як сфери в єдиному континуумі, або як звернені один до одного (взаємно орієнтовані) сторони суспільного життя” [9; с. 22].

У зв’язку з цим російський історик Н. Л. Пушкарьова стверджує, що сфера приватного охоплює, з одного боку, у вчинках і особистісних оцінках людей прояви деяких загальних ментальних домінант, з іншого – індивідуальних інтенцій [10; с. 12]. Тобто до приватного життя відносяться емоційні відносини і зв’язки, які виникають у повсякденному житті, ґрунтуються на особистих уподобаннях і пов’язані з включенням в свою органічну групу (сім’ю, рід). Зважаючи на це, ми і віднесли до приватної сфери морально-етичні установки, політичні погляди, сімейні цінності.

Тепер розглянемо, як у мемуарах студентів Харківського університету відображена змінність “кордонів” приватної та публічної сфер протягом другої половини ХІХ – другої половини ХХ ст. Студенти Харківського університету 1850 – 1860-х рр. основною своєю метою вважали навчання в університеті, звеличували науку, прагнули до самоосвіти. Так, студент юридичного факультету 1860-х рр., у майбутньому засновник вітчизняної соціології, М. М. Ковалевський у своїх мемуарах відзначає: “Лично я в течение моего пребывания в Университете был настолько увлечен заботой о саморазвитии, что так называемой повседневной политикой занимался весьма слабо” [11; с. 58]. При цьому мемуарист повідомляє, що настільки перейнявся вченням “критичного соціалізму” Прудона, що навіть зважився замовити собі печатку, на якій були викарбувані три дорогих йому принципи: свобода, рівність, взаємність. Однак мати студента відібрала печатку, і це бажання не здійснилося. Коло спілкування вихованця зазвичай складало декілька товаришів, разом з якими він шукав не стільки науки, скільки вироблення самостійного світогляду. Як бачимо, свої морально-етичні установки,

політичні погляди мемуаристи, будучи студентами, не поспішали розкривати перед суспільством, ділилися тільки з сім'єю, таким чином, оберігаючи своє право на приватне життя.

З 1870-х рр. студенти Харківського університету стали об'єднуватися в групи за інтересами, такі як гурток прикажчиків, гуртки з самоосвіти. Однак на практиці об'єднання ставали ареною дискусій про політичні події на Заході, у тому числі про Паризьку Комуну [11; с. 80]. Студенти демонстрували свої політичні погляди, позиції з того чи іншого питання. Так, коли в харківському студентському середовищі виникла суперечка про характер франко-німецької війни 1870 р., студент медичного факультету Й. В. Аптекан згадує, що палко втручався в розмови, сперечався, гарячкував, відстоював свою точку зору, але навряд чи переконував кого-небудь [11; с. 78]. Деякі з вихованців ставали шанованими в студентському середовищі фахівцями в області політики, які, як зазначалося, “далеко видят” [1; с. 80]. Таким чином, можна зробити висновок, що у цей час система політичних уявлень перестала бути сферою приватного. Як підкреслює Й. В. Аптекан: “Мы (студенты) ведь вышли тогда из стадии личного самоопределения. Мы уже стремились к утверждению в нас общественной личности: сознать окружающую нас действительность и так или иначе утвердиться в ней” [11; с. 81].

Це підтверджують і перші студентські зібрання, акції. Так, російський історик з античності В. П. Бузескул згадує, як в його студентські роки (1878 р.) студенти Харківського університету на підтримку слухачів Ветеринарного Інституту, в яких був конфлікт з одним із професорів, пішли на відкритий конфлікт з попечителем Харківського університету, який закінчився побиттям учасників виступу нагайками та студентськими арештами. Подія набула розголосу за межами університету і міста [11; с. 148].

Наприкінці XIX ст. студент, який відрізняється самовідданістю і готовністю підкорити приватне загальному, розкриває вже свої ідеали й прагнення, життєву позицію та мотивацію перед суспільством. Студент фізико-математичного факультету В. А. Стеклов згадує, як зі своїми друзями відвідував навколишні селища для освіти селян і вказує: “Там мы между прочим, делали революцию” [11; с. 204]. Поступово революційний романтизм у студентському середовищі посилювався. Ця тенденція набула найбільшого поширення в революційні дні 1905 – 1906-х рр. і 1917 р. Так, студент фізико-математичного факультету 1902 – 1906-х рр., говорячи про навчання в Харківському університеті, у першу чергу, підкреслює, що належав до революційного студентства, яке вже давно не зважало на науку, і відмічає: “Разве до науки тогда было?” [11; с. 349].

Російський історик С. Г. Пушкар'єв зустрів Лютневу революцію, будучи студентом історичного факультету Харківського університету. З того часу, за словами мемуариста, студентство і, зокрема особисто він, цікавилася більше політичними подіями, а не університетськими справами. Історик виступав на мітингах, брав участь у дебатах, відвідував студентські зібрання, відкрито заявляв свою власну позицію щодо питання про мету Росії в Першій світовій війні [12; с. 164-165].

З приходом радянської влади студенти, щоб вступити до університету, змушені були відкривати й інші аспекти приватного життя. Побудова колективної радянської ідентичності вимагала відмови від приватного життя як такого, всі аспекти життя людини повинні були стати суспільним надбанням. Український історик О. Г. Рябченко у своїй роботі “Студенти Радянської України 1920 – 1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації” підкреслює, що головними критеріями пролетарської ідентичності були: “правильне” соціальне походження, відповідна зовнішність, мова і громадська позиція. “Набута радянська ідентичність, – як підкреслює дослідник, – гарантувала соціальний статус, соціальний захист, надавала можливість інтеграції в радянське суспільство і кар'єрного зростання” [13; с. 65]. Студенти, які відмовлялися від “пролетарського” образу, піддавалися осуду і не приймалися суспільством. Мовознавець, історик української літератури Ю. В. Шевельов зізнався, що хоч і не був “контрреволюціонером” у студентські роки, тобто активно не виступав проти радянської системи, чітко розумів її безглуздість, жорстокість і марнотратство [14; с. 122]. Його неприйняття радянської влади, нових норм життя, призвело до неможливості влитися в той світ.

Таким чином, студентам доводилося відкривати свій внутрішній світ, ділитися своїми прагненнями, поглядами, уявленнями про норму/відхилення в міжособистісних відносинах не тільки в сім'ї, з друзями і близькими. Для цього влаштовувалися комсомольські та профспілкові збори, на яких зачитувалися біографії студентів, встановлювалася необхідна інформація, навіть особистого характеру. Особливо це проявилася в період репресій в 1930-х рр. Американський історик Н. М. Третяк-Шилдс згадує, що про арешт чоловіка і батька відразу вирішила повідомити в університет, розуміючи характер події – не приватний, а суспільний [15; с. 151]. На комсомольських зборах студенту ставили одне питання: “Відмовляється він від репресованого родича, чи ні?” [15; с. 152].

Атмосфера підозрливості та страху впливала і на міжособистісні відносини студентів. Так, студентка геолого-географічного факультету 1932 – 1935-х рр. Л. Дражевська відзначає, що щирих дружніх відносин між студентами майже не було, поділитися своїми думками вона могла всього з декількома людьми в університеті [16; с. 263]. Стали вельми поширеними доноси, в яких “студенти-доброзичливі” повідомляли факти біографії своїх однокурсників, товаришів, друзів. Тому мемуаристика здивувалася, коли одна студентка факультету розповіла, що вона донька священика. Таким чином, ми бачимо, що державна політика в галузі освіти змушувала студентів вибудовувати необхідний “пролетарський” образ й постійно знаходити компроміс між зовнішнім іміджем, який потрібно було зберегти, й внутрішнім світом, який потрібно було заховати подалі від чужих очей.

У післявоєнному університеті вже навчалися вихованці, які сприймали явища радянської дійсності природно. Без сумніву тогочасна молодь була продуктом будівництва “нового” пролетарського суспільства в 1920 – 1930-х рр. Головним принципом життя стали уніфікація та колективізм. Студенти не відрізнялися не тільки зовнішнім виглядом, але й своїми уподобаннями, поглядами, смаками.

Загальне проживання та дозвілля вплинуло на внутрішній світ молоді людини. В усних спогадах колишні студенти, висловлюючи думки, солідаризуються з усім студентством. Сімейні цінності замінювалися суспільними потребами, пошук внутрішнього "я" – становлення громадянина Радянського Союзу. Тільки з розвитком дисидентського руху, ознайомленням з "забороненою" літературою того часу світогляд студента розширювався, з'являлися почуття сумніву, бажання розібратися в радянській дійсності. Зі слів тогочасних студентів, переосмислення досвіду призвело до роздвоєння стилю життя. Так, у стінах університету студент відвідував комсомольські зібрання, офіційні мітинги, підтримував політику уряду, а вдома між близькими людьми висловлював своє справжнє ставлення до тих чи інших подій [17; арк. 15]. "Кухонна" філософія стала традиційним явищем для молоді в 1970 – 1980-х рр. При цьому слід виділити значний процент студентів, які щиро вірили в радянські ідеали та брали активну участь у житті суспільства.

З демократизацією 1980-х рр. намічається збільшення кордонів між публічною та приватною сферами життя. У студента з'являється життя за межами університету. У пошуках ціннісних орієнтирів та смислових ідеалів молода людина керується власними стратегіями життя, слідуючи новим принципам взаємодії суспільства та влади, що передбачає у людському вимірі перевагу власним інтересам перед інтересами держави або суспільства.

Отже, протягом зазначеного в дослідженні періоду за рахунок поступового визнання політичних поглядів, сімейних цінностей й морально-етичних установок сферою суспільного життя, відбувається розширення "кордонів" публічної сфери в житті при пропорційному скороченні приватної. Це пов'язано в першу чергу з поступовою політизацією та секуляризацією суспільства. Так, у дореволюційний час студенти відкривають своє приватне життя цілеспрямовано, внаслідок ідейних пошуків, розуміння ними своєї ролі в суспільстві, державі. Свої ідейні й політичні шукання студенти прагнули реалізувати на практиці через студентські заворушення, обструкції, акції. За радянських часів, щоб отримати необхідну для інтеграції в суспільство спеціальність, студентам доводилося відповідно до вимог часу, відмовлятися від поняття "приватне життя", конструюючи свій "пролетарський" образ. Тільки з переосмисленням радянської дійсності та пізнішою демократизацією суспільства студенти відділили приватне життя від публічного.

Джерела та література

1. Тартаковский А. Г. Мемуаристика как феномен культуры / А. Г. Тартаковский // Вопросы литературы. – 1999. – №1. – С. 32-49.
2. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 т. / укл.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін. – Харків: Сага, 2010.
3. Утевский А. М. Начало пути / А. М. Утевский // Universitates. – Харьков, 2005. – №3. – С. 63-76.
4. Музей історії ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Ф. 7. – Оп. 10. – П. 1 г. – 10 арк.
5. Інститут архівознавства НБУВ. – Ф. 9. – Оп. 1. – пр Спр. 125. – 4 арк.
6. Матвиенко А. М. Все как было или кто был кто. Из воспоминаний. Рукопис. Харків, 1992 – 1993 рр. / А. М. Матвиенко // Відділ книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна. – № 1013-р; 1951-с. – 422 арк.
7. Музей історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Ф. 7. – Оп. 10. – П. – 265 арк.
8. Іващенко, В. Ю. Проект "Образы университетской науки: Харківський університет у 1940–1980-х роках / В. Ю. Іващенко // Україна модерна. Ч. 11. – Київ-Львів, 2007. – С. 81-82.
9. Репина Л. П. Выделение сферы частной жизни как историографическая и методологическая проблема / Л. П. Репина // Человек в кругу семьи: очерки по истории частной жизни в Европе до начала Нового времени / Под. ред. Ю. Л. Бессмертного. – Москва: Наука, 1996. – С. 20-34.
10. Пушкарёва Н. Л. Частная жизнь и проблема повседневности глазами историка / Н. Л. Пушкарёва // Социальная история. – Москва, 2003. – С. 7-18.
11. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 т. Т. 2. / укл.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін. – Харків: Сага, 2010. – 550 с.
12. Пушкарёв С. Г. Воспоминания. 1917 год / С. Г. Пушкарёв // Харьковский историографический сборник. – Харьков, 2004. – Вып. 7. – С.163-172.
13. Рябченко О. Л. Студенти Радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації / О. Л. Рябченко; Харк. нац. акад. міськ. гос-ва. – Харків: ХНАМГ, 2012. – 456 с.
14. Шевельов Ю. В. Я-мене-мені (і довкруги). В 2 ч. Ч. 1. В Україні / Ю. В. Шевельов. – Харків–Нью-Йорк, 2001. – 430 с.
15. Третьяк-Шілдс Н. М. Славетне та жажливе: Унів. роки / Н. М. Третьяк-Шілдс // Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень : Харк. історіогр. зб. – Харків, 2003. – Вип. 6. – С. 143-154.
16. Дражевська Л. Спогади (1928–1929, 1933–1935) / Л. Дражевська // Сучасність. – Мюнхен, 1983. – № 1-2. – С. 252-264.
17. Интервью от 18. 11. 2010, г. Харьков / интервьюер: О. В. Корниенко // Музей истории ХНУ им. В. Н. Каразина. – Ф. 7. – Оп. 21. – П. 2. – 19 л.

Krasko O. I. Limits of private life and public life in the memories and "oral" memories of the students of Kharkiv University in the second half of the XIX – the second half of the XX centuries.

The article consider the complex of student memories and "oral" memories about the University of Kharkiv in the second half of the XIX – the second half of the XX centuries, specifically the messages of the memoirists about private life, including definition of limits of private life during the stated period and students' strategies interacting with the society and the state.

Key words: *privacy, memoirs, the University of Kharkov.*

Красько О.И. Границы частной и публичной жизни в мемуарах и устных воспоминаниях воспитанников Харьковского университета второй половины XIX – второй половины XX вв.

В статье рассматривается комплекс мемуаров и устных воспоминаний о Харьковском университете второй половины XIX – второй половины XX вв., а именно сообщения воспитанников о частной сфере жизни, в частности определены границы частной/публичной жизни на протяжении заявленного периода, установлены стратегии студенчества в процессе взаимодействия с обществом и государством.

Ключевые слова: *частная жизнь, воспоминания, Харьковский университет.*